

Het vermogensrechtelijke leven van Rembrandt

Prof. mr. B. Wessels*

1 Introductie

Er zijn boekenkasten volgeschreven over een van Nederlands meest beroemde kunstenaars, Rembrandt van Rijn, of alleen: Rembrandt (1606-1669). Talloze auteurs uit alle hoeken van de wereld hebben bijna elk denkbaar aspect van zijn leven behandeld. Deze literatuur omvat uitgebreide overzichten van zijn gehele oeuvre en gedetailleerde studies van zijn werk als schilder, maar ook als graficus en tekenaar. Wat ik als typische artistieke onderwerpen beschouw, zoals de inspiratie voor en de keuze van een onderwerp, stijl, genre, compositie, iconografie of invloeden van of op andere kunstenaars, vormen het hoofdbestanddeel van deze publicaties. Maar vaak vestigen deze auteurs ook aandacht op bepaalde zaken die te maken hebben met de juridische en financiële kant van Rembrandts leven, zowel privé als in zijn werk. Voorbeelden zijn de opzet van zijn eigen atelier in Leiden rond 1625, Rembrandts vorm van samenwerking met kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh toen hij rond 1631/1632 zijn eerste schreden in Amsterdam zette, zijn huwelijk met diens nicht Saskia Uylenburgh enkele jaren nadien en zijn eigen erfrechtelijke positie in 1640 ten aanzien van het vermogen (inclusief molen) van de laatst overgebleven ouder, zijn moeder.

Andere voorbeelden zijn even aansprekend: de opdrachten die Rembrandt kreeg tot het vervaardigen van schilderijen, de koop van een huis annex atelier in Amsterdam, problemen rond de nalatenschap van Saskia, die in 1642 overlijdt als Rembrandt midden dertig is, zijn eigen financiële problemen die leiden tot een in die tijd gangbare insolventieprocedure in 1656, de afwikkeling van daarmee verband houdende perikelen, en zijn werk nadien, als hij nog tien jaar in een ander deel van de stad woont en werkt. Omdat van Rembrandt vrij veel documenten voorhanden zijn (gecompileerd dan wel in archieven), stippen de meeste auteurs deze bronnen in het voorbijgaan aan, vaak slechts incidenteel of heel algemeen, aangezien – uiteraard – de kern in hun publicaties wordt gevormd door Rembrandts vernieuwende en soms provocerende artistieke leven en werk, zijn inspiratiebronnen, de artistieke invloed op leerlingen en anderen, enzovoort. In de praktijk blijkt dat het zoveelste geboorte- of sterfjaar een gezocht jaar is voor

het uitbrengen van een publicatie, zoals vrij onlangs, in 2019, Rembrandts 350e sterfjaar.¹

Eind vorig jaar verscheen mijn boek *Rembrandt's Money. The Legal and Financial Life of an Artist-Entrepreneur in 17th Century Holland*.² Het doel van mijn onderzoek was om een gedegen beeld te geven van juist die juridische en financiële aspecten van Rembrandts leven en werk. De studie is uitgewerkt als een juridisch-historische casestudy, die juridische en financiële feiten, handelingen, casus en geschillen bespreekt die zich tijdens zijn leven, zowel privé als tijdens zijn werk als kunstenaar, hebben voorgedaan. Tot nu toe zijn al deze juridische en financiële problemen (en ze zijn talrijk) zelden het onderwerp geweest van systematisch historisch onderzoek verricht door een jurist. Er zijn enkele juridische deelstudies, verband houdend met zijn financiële problemen, in het bijzonder Rembrandts boedelafstand ('cessio bonorum') in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw. Rembrandts periode als ondernemend kunstenaar beslaat echter meer dan veertig jaar, vanaf zijn start als jonge meester in Leiden in de jaren twintig van de zeventiende eeuw en daarna zijn leven als gevierd kunstenaar in het derde en vierde decennium van de zeventiende eeuw in Amsterdam. Vanaf het begin van de jaren vijftig van de zeventiende eeuw begon zijn financiële nood een centrale rol in zijn leven te spelen. Ten slotte werkte hij van 1660 tot bijna aan het einde van zijn leven in 1669 voor een bedrijf ('compagnie') dat was opgericht door zijn levenspartner in die tijd, Hendrickje Stoffels, en Rembrandts enige zoon (uit zijn huwelijk met Saskia Uylenburgh) Titus. De opzet van mijn studie was om de leemten in de ((kunst)historische) literatuur over Rembrandts juridische en financiële leven op te vullen en, meer algemeen, vanuit mijn kennis van het algemene burgerlijk recht en handels- en insolventierecht bestaande opvattingen over Rem-

* Prof. mr. B. Wessels is emeritus hoogleraar internationaal insolventierecht aan de Universiteit Leiden. Hij is medeoprichter van (de voorloper van) MvV, zie het interview ter gelegenheid van de 25e jaargang in MvV 2015, p. 197 e.v.

1 Ik noem hier G. Schwartz, *Rembrandt's Universe. His Art, His Life, His World*, Londen: Thames & Hudson 2006; N. Büttner, *Rembrandt. Licht und Schatten. Eine Biographie*, Stuttgart: Reclam 2014; L. Silver, *Rembrandt's Holland*, Londen: Reaktion Books 2018; M. Ladwein, *Mensch Rembrandt*, Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben 2019; J. Bikker, *Rembrandt. Biography of a Rebel*, Amsterdam: Rijksmuseum 2019; V. Manuth, M. de Winkel & R. van Leeuwen, *Rembrandt. Alle schilderijen*, Keulen: Taschen GmbH 2019; en in relatie tot Rembrandts eerste 25 jaar van zijn leven in Leiden: O. Blom, *De jonge Rembrandt. Een biografie*, Amsterdam: De Bezige Bij 2019.

2 B. Wessels, *Rembrandt's Money. The Legal and Financial Life of an Artist-Entrepreneur in 17th Century Holland*, Deventer: Wolters Kluwer 2021.

brandts financiële problemen weer te geven, daaraan ten grondslag liggende rechtsregels te interpreteren en, indien dat van toepassing is, bestaande opvattingen te heroverwegen.

Mijn belangstelling voor het onderwerp is ruim dertig jaar geleden gewekt, toen ik in New York City was om aan Nederlandse advocaten die daar in kantoren in Manhattan werkzaam waren een tiendaagse cursus over ‘het Nieuwe BW’ te geven. In het weekend bezocht ik de Frick Collection, waar ik Rembrandts zelfportret (gesigneerd en gedateerd ‘Rembrandt 1658’) zag en uit de begeleidende informatie begreep dat Rembrandt in 1656 ‘had gone bankrupt’. Sindsdien heb ik het onderwerp (in de zin van ‘alle’ juridische en financiële perikelen die Rembrandt hebben omringd) door de jaren heen – naast mijn gewone academische en commerciële werk – bijgehouden. En de rest is geschiedenis ...

De redactie van *MvV* vroeg mij om enkele vermogensrechtelijke aspecten van Rembrandts leven te behandelen. Aan dat verzoek voldoe ik graag.

2 Opzet en uitwerking

Eerst een enkel woord over het boek zelf. Zoals ik aangaf, bestudeer ik een breed onderwerp: de juridische en financiële achtergrond van Rembrandts privéleven en professionele leven.³ Het merendeel van deze onderwerpen is (naar hedendaagse maatstaven) privaatrechtelijk van aard. Ze betreffen het gehele civiele recht uit de zeventiende eeuw in Nederland (in het bijzonder Holland): familierecht, huwelijks- en huwelijksvermogensrecht, erfrecht, contracten- en verbintenissenrecht, vennootschapsrecht, proces- en arbitragerecht, insolventierecht en internationaal privaatrecht. Gedurende zijn leven was Rembrandt op enigerlei wijze betrokken bij tientallen juridische en financiële vaststellingen, conflicten en geschillen, waaronder een bittere ruzie tussen één van Rembrandts schuldeisers en de voogd van Rembrandts zoon Titus. Het geschil is tot aan de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland uitgeprocedeerd.⁴

Mijn boek is langs drie lijnen uitgewerkt. Uitgangspunt is een chronologisch opgezette weergave van de juridische en financiële feiten van de gehele periode van zijn leven, in het bijzonder Rembrandts ondernemerschap. De te bestuderen bronnen zijn in die zin bijzonder, dat er bijna geen eigen aantekeningen, huishoudboekjes, notities of correspondentie van

Rembrandt bestaan.⁵ Ook een eigen boekhouding is niet beschikbaar. Deze gegevens hebben nooit bestaan dan wel zijn niet bewaard gebleven. Ik heb vooral gebruik gemaakt van compilaties van archiefdocumenten⁶ en een veelheid aan historische en kunstwetenschappelijke (proefschrift)literatuur.⁷

Het boek bestaat uit zeven delen, onderverdeeld in 22 hoofdstukken, en wordt afgesloten met een samenvatting en conclusies in een epiloog. Om een indruk te geven: deel I geeft een beeld van een van de zeven provinciën, Holland, en de stad Leiden, waarin de familie Van Rijn woonde en werkte en waar de jonge Rembrandt naar school en naar de Leidse universiteit ging (ik werk veel twijfels daarover nader uit), en waar zijn driejarige basisopleiding tot kunstenaar bij meester Jacob van Swanenburgh plaatsvond. Leiden was ook de plaats waar hij een jaar of zes als jonge zelfstandige meester en ondernemer werkte.⁸ Later verhuisde hij (waarschijnlijk in 1631) naar Amsterdam, ging hij werken bij kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh en trouwde hij met diens nicht Saskia Uylenburgh (deel II). Op bijna 30-jarige leeftijd begon hij als zelfstandig meester en kocht hij in 1639 een ruim huis annex atelier.⁹ Hij woonde daar samen met Saskia en vanaf 1641 tevens met zijn zoontje Titus (drie eerder geboren kinderen stierven in hun eerste jaar). Het pand huisvestte ook zijn kantoor en kunstwinkel, had veel ruimte voor opleidingsfaciliteiten voor leerlingen, en het was daar waar hij zijn eigen werk en dat van zijn leerlingen en andere meesters verkocht. De koopovereenkomst van het huis kent als koopprijs 13.000 gulden.¹⁰ In deze periode overlijdt Rembrandts vrouw Saskia in 1642 en schendt hij

3 In de onderhavige bijdrage zal ik slechts enkele keren bronnen kunnen verwerken, vooral die welke na afronding van de tekst (februari 2021) zijn verschenen. Voor meer bijzonderheden verwijs ik naar mijn boek.

4 Ten dele behandeld door M.-Ch. Le Bailly, Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland, zowel in eerste instantie als in hoger beroep (serie *Procesgids*), Hilversum: Verloren 2008.

5 In de zeventiende eeuw laten kunstenaars zich zelden uit over hun werk, vgl. P. Schnabel, *Anders gekeken*. Het beste en het boeiendste uit de Hollandse schilderkunst van de Gouden Eeuw, Zwolle: Waanders Uitgevers 2021, p. 12 e.v. Bekend zijn zeven korte brieven van Rembrandt, geschreven tussen 1636 en 1639 aan zijn opdrachtgever Constantijn Huygens, wiens antwoorden niet bewaard zijn gebleven. Over deze correspondentie: Wessels 2021, p. 103 e.v.

6 De belangrijkste daarvan is W.L. Strauss & M. van der Meulen, *The Rembrandt Documents*, New York: Abaris Books Inc. 1979. Deze documenten zijn ook beschikbaar via <http://remdoc.huygens.knaw.nl/>. Beide bronnen zijn niet vrij van kritiek op het punt van volledigheid, van weergave van de zeventiende-eeuwse taal die in Holland werd gebruikt, en de Engelse vertaling ervan. Een oudere bronneneditie is van C. Hofstede de Groot, *Die Urkunden über Rembrandt (1575-1721)*. Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte, Teil III, Den Haag: Martinus Nijhoff 1906.

7 Waaronder bijv. de via internet toegankelijke publicaties van Amstelodamum (‘Genootschap voor de kennis van Amsterdam’) en *Oud Holland. Journal for Art of the Low Countries*.

8 De Canadese kunsthistorica Dickey laat in de nieuwsbrief voor museumcuratoren (CODART september 2021) optekenen: ‘By the time Rembrandt was in his mid-twenties, he had established a thriving art practice in Leiden, as displayed recently in *Young Rembrandt: Rising Star*. He could surely have remained there and built a career as one of his hometown’s leading artists. Yet, around 1632, he chose to relocate to Amsterdam, the commercial hub of the nascent Dutch Republic.’ Ik werk in mijn boek (p. 53 e.v.) uit dat Rembrandts bedrijf minder floreerde dan Dickey aanneemt.

9 Dat is de locatie van het huidige Museum Het Rembrandthuis, Jodenbreestraat 4, Amsterdam, zie www.rembrandthuis.nl/nl. Hij zal er ongeveer twintig jaar wonen en werken.

10 Het is een uitdaging daarvan de huidige waarde in euro’s weer te geven. Ik kom uit op ongeveer € 170.000, anderen noemen € 2 miljoen!

een in 1648/1649 gedane trouwbelofte aan huishoudster en minnares Geertje Dirck (deel III). De delen IV en V gaan over zijn zich ontvouwende financiële problemen, de daaropvolgende insolventieprocedure ('cessio bonorum' of boedelafstand)¹¹ en de afwikkeling daarvan met zijn schuldeisers. In deze hoofdstukken staan de inrichting van deze procedure en de belangenbehartiging van zijn minderjarige kind Titus centraal. In zijn latere jaren werkte Rembrandt – althans op papier – voor een bedrijf opgericht door zijn levenspartner Hendrickje Stoffels en Titus (deel VI). Deel VII, tot slot, handelt over Rembrandts laatste jaren, zijn dood, de controverse over Rembrandts nalatenschap tussen (de voogden van) Cornelia (het door Rembrandt niet-erkende kind uit zijn samenleven met Hendrickje) en kleinkind Titia (zoon Titus overlijdt in 1668) en de 'whereabouts' van zijn andere kleinkinderen.

De hiervoor weergegeven chronologische verhaallijn wordt verder verdiept en aangevuld. Zij wordt verdiept met 45 'vensters', opgenomen als bijlagen in het boek. Ze dragen bij aan de verhaallijn door achtergrond en details verder uit te leggen en dienen als decor voor het verhaal. Gepresenteerd als korte essays behandelen deze vensters verschillende onderwerpen: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw, het bestuur van de stad Amsterdam, de geschiedenis en omgeving van Rembrandts huis, toen onderdeel van een buurt met veel kunstenaars,¹² zijn werk (schilderen, etsen en tekenen, opleiden van leerlingen) als resultaat van zijn professionele bedrijf in de zeventiende eeuw, en financiële en economische gegevens over kunst en kunstenaars, inclusief de kunstmarkt van die tijd en korte overzichten van toepasselijke wetten en regels op het brede terrein van de rechtsgebieden van belang voor Rembrandts privé- en zakelijke leven, personen- en familierecht, goederen- en zekerheidsrecht, huwelijksvermogens- en erfrecht, insolventierecht en 'IPR'. Deze laatste vensters geven een beknopt beeld van het 'recht' zoals het was in de zeventiende eeuw in Amsterdam, inclusief het rechtssysteem in die tijd.

De aanvulling op de chronologische verhaallijn vindt plaats door het bespreken van grotere kwesties in deze periode: politiek, religie, oorlogsvoering, armoede, volksgezondheid,¹³ han-

del en sociaal-culturele dynamiek in de Republiek. Deze terreinen kleuren het beeld van het tijdperk waarin Rembrandt leefde en werkte.

Hieronder bespreek ik enkele van de vele vermogensrechtelijke kwesties die zich in Rembrandts leven hebben voorgedaan.

3 Geldlening en zekerheid

Rond 1631-1632 gaat Rembrandt naar Amsterdam. Het eerste bewijs van contact tussen kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh, bij wie hij gaat werken, en Rembrandt dateert van 20 juni 1631. In een notariële akte wordt melding gemaakt van een lening van een bedrag van 1.000 gulden ('de som van tienhondert guldens'), die door Rembrandt ('wonende tot Leyden') aan Uylenburgh ('cunsthendelaer') wordt verstrekt. Het bedrag is aanzienlijk, ongeveer drie keer het jaarsalaris van een ervaren timmerman in die tijd. In de akte, ondertekend door twee 'getugen', wordt de schuld jegens Rembrandt ('off den toonder deses') vastgelegd. Daarin staat onder meer ook dat als de geldschieter in één jaar wilde worden afgelost, hij verplicht was Hendrick drie maanden van tevoren op de hoogte te stellen. Een volgende clause luidt: 'Hier vooren bij fante van betalinge verbindende alle zijn goederen geen uytgesondert.' De geciteerde clause begrijp ik als betekende dat Hendrick, bij gebreke van betaling, persoonlijke zekerheid (pand) stelt met al zijn activa, zonder uitzonderingen.¹⁴

Ik werk uit dat onder het mom van geldlening ook een andere afspraak kan zijn gemaakt. Te denken valt aan het bedingen van exclusiviteit voor het door Hendrick aanbrenge van welvarende klanten of een som om ervoor te zorgen dat Rembrandt 'poorter' (het burgerschapsrecht om binnen de poorten van een stad te wonen) van Amsterdam werd. Overigens wijst niets erop dat sprake zou zijn van inbreng in een firma.¹⁵ Was Rembrandt 'in dienst' van Uylenburgh?¹⁶ De samenwerking met Uylenburgh zal in 1635 eindigen. Rembrandt vestigt zich in Amsterdam¹⁷ als zelfstandig meester.

4 Huwelijk met Saskia Uylenburgh

In de periode bij Hendrick Uylenburgh ontmoette Rembrandt Hendricks nicht Saskia Uylenburgh.¹⁸ Zij komt uit een geschoolde, vooraanstaande Friese familie van juristen en bestuurders. Rembrandt tekent een blozende Saskia, met strohoed en een bloem in haar rechterhand. Hij noteert in een onderschrift bij de tekening: '(...) dit is naer mijn huijsvrouw geconterfeijt do sij 21 jaer oudt was den derden dach als wij ge-

11 De term 'boedelafstand' komt in de huidige Faillissementswet nog voor in art. 50 Fw. Het is juridisch een nagenoeg dode tak, zie Wessels Insolventierecht III 2019/3192 e.v.

12 Tamelijk nieuw in het Rembrandt-onderzoek is artificial intelligence, zie W. Li, *Imitation and Emulation among Artists Living around the Corner*, via <https://amsterdamtimemachine.nl/581-2/>. Veelbelovend lijkt me ook de digitalisering van getranscribeerde documenten door het Stadsarchief van de gemeente Amsterdam van notariële akten onder de titel 'Alle Amsterdamse Akten', zie <https://alleamsterdamseakten.nl>. Voor de eerste resultaten, zie M. Ponte & E. Schmitz, *Rembrandt Paints Master Carpenter Jacob Wesselsz Wiltingh. An Unknown Rembrandt from the Archive of the Amsterdam Notaries*, *Kroniek van het Rembrandthuis* 2021, p. 18-29, <https://doi.org/10.48296/KvhR2021.02>.

13 In coronatijden een interessant onderwerp, zie ook A.H.M. Kerkhoff, *Per imperatief plakkaat. Overheid en pestbestrijding in de Republiek der Verenigde Nederlanden*, Hilversum: Verloren 2020. Vermoedelijk zijn Hendrickje in 1663 en zoon Titus in 1668 het slachtoffer van de pest.

14 Vrucht van een gedachtwisseling met UvA-collega A.F. Salomons.

15 Zoals gesuggereerd door Vogelaar, in: C. Brown, A. Van Camp & C. Vogelaar, *Jonge Rembrandt, Leiden/Oxford: Museum De Lakenhal 2019/Ashmolean Museum 2020*, p. 27.

16 Hoewel het Nederlandse arbeidsovereenkomstenrecht zich eerst in de twintigste eeuw ontwikkelt, houdt deze vraag (kunst)historici ernstig verdedeld, zie S.A.C. Dudok van Heel, *Rembrandt als portretschilder bij Hendrick Uylenburgh, 1631-1635*, met opdrachten in Den Haag, Leiden en Rotterdam, *Maandblad Amstelodamum* 2020, p. 56 ff.

17 In een huurhuis aan de Nieuwe Doelenstraat.

18 Hun vaders waren broers.

trouwt waeren, den 8 Junijus 1633.’ Huisvrouw? Getrouwd? En de documenten zeggen dat het stel pas in 1634 in Sint Annaparochie (Friesland) getrouwd is! Dit opent voor kunsthistorici een ‘battleground royale’.¹⁹ Heeft Rembrandt zich in het jaartal vergist?

De onzekerheid over het jaar van trouwen kan schuilen in het gegeven dat in Friesland andere regels golden dan in Holland met betrekking tot een huwelijksaankondiging en het daadwerkelijk aangaan van een huwelijk. Dit zou erop kunnen wijzen dat zij volgens het Friese recht inderdaad al in 1633 als gehuwd werden beschouwd. Dat in Amsterdam een formele aankondiging van het huwelijk werd gedaan, zou er iets mee te maken kunnen hebben dat het Friese huwelijk in Holland niet zou worden erkend dan wel dat de daaraan verbonden gevolgen van huwelijksvermogensrecht niet zouden worden erkend. Meer recent is duidelijker aan het licht gebracht²⁰ dat er in die tijd in Friesland sprake was van een eigen huwelijksrecht. De totstandkoming ervan kent heel lichte eisen: voldoende is het wisselen van ringen dan wel handelen overeenkomstig de gewoonte om een munt te plaatsen in een geborduurde zakdoek die was vastgemaakt met een knoop. Vermogende mannen stopten hun munten in minuscule zilveren doosjes genaamd ‘knottekistjes’. Als de aanstaande bruid de zakdoek ontknoopte of het kistje accepteerde en opende, was het huwelijk voltrokken. Het ‘formele’ huwelijk in 1634 was wellicht noodzakelijk (afgezien van sociale druk) om het huwelijk c.q. haar huwelijksvermogensrechtelijke gevolgen in Holland erkend te krijgen. Nader specifiek rechtshistorisch onderzoek naar de – naar het recht van destijds – ‘internationaal privaatrechtelijke’ (verschil in rechtssysteem tussen provinciën die deel van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën uitmaakten) gevolgen van een huwelijk tussen een inwoner van Friesland en een persoon uit Holland (toen ‘poorter’ van Amsterdam), of de wederzijdse erkenning van huwelijksvermogensstelsels die in beide provincies gelden, zou hier meer duidelijkheid over kunnen geven.²¹ Het huwelijk eindigt met Saskia’s overlijden in 1642, het jaar ook waarin Rembrandt zijn meesterwerk de Nachtwacht oplevert.

5 Nalatenschap van Rembrandts moeder

Overbekend is dat Rembrandt de zoon was van een molenaar uit Leiden. Wat is er met de molen gebeurd toen zijn laatst overgebleven ouder, zijn moeder, in 1640 stierf? De molen, die in ieders beleving van Rembrandts jeugd zo dominant was, be-

leefde een roerige geschiedenis. Rembrandts voorouders waren al molenaars sinds het einde van de vijftiende eeuw. Zijn grootmoeder was kort na Leidens Ontzet in 1574 behoorlijk ondernemend geweest door de toen afgebroken molens te vervangen. Er werd ook nog een andere molen aangekocht, door deze van zo’n tien kilometer buiten Leiden naar de stad te vervoeren. Door de eigendom van de molen verder op te delen in kwarten kwam de helft van de molen – Rembrandts vader was in 1630 reeds overleden – als eigendom in de erfenis van zijn moeder terecht. In 1653 geraakt de molen buiten de familie Van Rijn en na te zijn gesloopt en herbouwd in steen in de jaren dertig van de zeventiende eeuw, verdween hij volledig in 1864.

In een aantal notariële aktes ter afwikkeling van de nalatenschap van de moeder van Rembrandt werd een opgave gedaan van haar bezittingen en schulden, de verdeling van de nalatenschap, de waardering daarvan en de verrekeningen tussen de vier overlevende kinderen. Dit alles is leerrijk historisch materiaal voor de huidige notariële student. Uit deze documenten blijkt dat Rembrandts moeder nogal vermogend was. Het vermogen van de nalatenschap bestond uit zeven (kleine) huisjes, de helft van de molen, een tuin in ‘Soeterwoude’, twee posities uit pachtovereenkomsten en drie obligaties: in totaal 11.184 gulden. De molen werd toegewezen aan Rembrandts oudste broer Adriaen en met verrekening van een openstaande schuld van 1.224 gulden zou Rembrandt een aandeel van 2.490 gulden ontvangen. Wat gebeurde er uiteindelijk met dit geld, precies op het moment dat Rembrandt een jaar eerder, in 1639, nog een bedrag van 9.750 gulden moest betalen van de koopsom van 13.000 gulden voor de aankoop van het huis aan de (huidige) Jodenbreestraat in Amsterdam? Vast staat dat hij het ontvangene (2.490 gulden is bijna 20% van de oorspronkelijke koopprijs van het huis) niet heeft aangewend om de verkopers van het huis gedeeltelijk verder af te betalen.

6 Insolventie, schuldeisers en verhaalsbenadeling

Van de vele en uiteenlopende juridische en financiële gebeurtenissen in zijn leven is Rembrandts ‘faillissement’ en alle daarmee samenhangende feiten en achtergronden het meest bekend. In mijn boek werk ik mijn twijfels uit over de juistheid van het veelal geschetste beeld. Dat beeld is kortweg: Rembrandt ging failliet; hij droeg vóór faillissement zijn huis over aan zijn minderjarige zoon Titus, en hij benadeelde daarmee zijn crediteuren. Ik kom in verschillende opzichten tot andere opvattingen.

Zoals ik aangaf, werd ik met Rembrandts ‘bankruptcy’ meer dan dertig jaar geleden bekend. De procedure was overigens niet een (door schuldeisers aangevraagd) ‘faillissement’, maar een door Rembrandt zelf in 1656 in gang gezette boedelafstand (‘cessio bonorum’).²² Ik ga op diverse plaatsen in mijn boek in op de gezaghebbende Amerikaanse publicatie van

¹⁹ Volgens Schwartz 2006, p. 52.

²⁰ C. van Wamelen, *Family life onder de VOC. Een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken*, Hilversum: Verloren 2014, p. 224 e.v.; B.M. du Mortier, *Giving Each Other the Right Hand. Weddings in the Seventeenth Century*, in: M. Stoter & J. Lange (red.), *Rembrandt & Saskia. Love and Marriage in the Dutch Golden Age*, Leeuwarden/Zwolle: Fries Museum/WBOOKS 2018, p. 101 e.v.

²¹ De huidige basisregel uit art. 10:31 lid 1 en 3 BW is dat een huwelijk, dat in het buitenland rechtsgeldig tot stand is gekomen volgens het recht (daaronder begrepen het IPR) van de staat van huwelijksvoltrekking of later rechtsgeldig wordt volgens dat recht in Nederland, als zodanig wordt erkend. Een dergelijke regel bestond toen niet. Zie Asser/Vonken & Ibili 10-II 2021/99 e.v.

²² Een mooi overzicht van de historische ontwikkelingsgang van het insolventierecht door de eeuwen heen biedt A.J. Noordam, *Schuldsanering en goede trouw* (diss. Amsterdam VU), 2007, p. 127 e.v.

Crenshaw, *Rembrandt's Bankruptcy*, uit 2006 (uitgebracht vierhonderd jaar na Rembrandts geboortjaar).²³ Op diverse punten ben ik het met Crenshaw oneens. In het meest recente 'Rembrandtjaar', 350 jaar na zijn overlijden, is dit onderwerp ook behandeld door de Nederlandse historicus Bosman.²⁴

In deze bijdrage beperk ik me tot twee kanttekeningen vooraf over het recht van die tijd.

De eerste is dat het recht in Holland in de zeventiende eeuw een soort juridische smeltkroes was van onder meer kerkelijk recht, Romeins recht, optekeningen van stedelijke wetgeving en collecties van juridische adviezen en opvattingen van oud-vaderlandsrechtelijke auteurs, zoals die van Hugo de Groot (Grotius). In de stad Amsterdam was op insolventie zaken ten tijde van Rembrandts handelen in het bijzonder de eerste stedelijke Ordonnantie van 1643 op dit rechtsgebied van toepassing. Dit gemengde rechtssysteem in Holland, het resultaat van de groei van een ongecoördineerde reeks regels en principes, wordt Romeins-Hollands recht genoemd, een term die vandaag de dag nog steeds in Zuid-Afrika wordt gebruikt.²⁵

Mijn tweede kanttekening heeft betrekking op een andere complicatie in het zeventiende-eeuwse Hollandse recht, in het bijzonder het Amsterdamse recht. Het betreft de instanties die bemoeienis hebben met de boedelafstand. Omdat hij insolvent is, kan Rembrandt (weduwenaar sinds 1642) niet optreden als voogd over de jonge Titus. Een voogd wordt aangesteld door de 'Weeskamer' zoals die op dat moment in Amsterdam functioneerde. Een voogd beschermd over het algemeen de vermogensbelangen van het minderjarige kind. Deze belangen omvatten in Titus' geval de woning in de (nog onverdeelde) nalatenschap van moeder Saskia. Onderwerp van de 'cessio bonorum'-procedure waarin Rembrandt verwickeld is, omvatte de gehele boedel, inclusief de woning. Ter afwikkeling daarvan werd een bewindvoerder ('curateur') aangesteld om de belangen van de schuldeisers te behartigen. Aanstelling geschiedde door de 'Desolate Boedelskamer', in huidige termen

een deels administratieve, deels rechterlijke instelling.²⁶ Vragen die ik heb behandeld, zijn: Wat is de rol van de Desolate Boedelskamer in het rechtssysteem van Holland in het midden van de zeventiende eeuw en de taak van de aangestelde 'curateur',²⁷ wat de rol van de Weeskamer is en hoe is de bevoegdheidsverdeling tussen de door de Weeskamer²⁸ aangestelde voogd van Titus, Louis Crayers, en bewindvoerder Torquinius in de insolventieprocedure.²⁹ Ik werk hieronder enkele kwesties kort uit.

6.1 *Cessio bonorum*

In juli 1656 verzoekt Rembrandt de 'Hooghe Overichheit' om hem 'cessio bonorum' (de term die in het verzoek wordt gebruikt, is: 'brieven van cessie') te verlenen. De historische wortels en de zeventiende-eeuwse betekenis van *cessio bonorum* (waarvoor de meer gebruikelijk term is: 'boedelafstand'), de procedure en de juridische gevolgen ervan heb ik uitgewerkt.³⁰ 'Cessio bonorum', dat zijn wortels heeft in het Romeinse recht, was in wezen een juridische procedure om te voorkomen dat de debiteur werd gevangengezet voor uitstaande schulden; de procedure was vrij gebruikelijk in middeleeuwen en vroegmodern Noordwest-Europa.³¹ Vragen die in mijn onderzoek aan bod komen, zijn onder meer: Wat is de positie van een concurrente schuldeiser? Leidde boedelafstand tot een 'schone lei'? Dat laatste was hoogstwaarschijnlijk niet het geval. Hanteerde de stad Amsterdam het voorschrift dat een debiteur luid in het openbaar moest bekendmaken dat hij zich niet te goeder trouw had gedragen? Het antwoord luidt eenvoudigweg ontkennend. De regel gold niet in Amsterdam, maar wel in Rotterdam en in Leiden (in de zestiende eeuw, maar in de zeventiende eeuw raakte de regel in onbruik). Rembrandt was blijkbaar – althans zo staat letterlijk in zijn aanvraag voor 'cessio bonorum' – in financiële moeilijkheden gekomen '(...) door verliesen geleden in de negotie en schade ende verliesen bij der zee', maar ook, aldus zijn verklaring, dat hij '(...) wert gedreijcht' door zijn schuldeiser '(...) te sullen werden overvallen'. De oorzaken die Rembrandt in de aanvraag noemt, komen vrij uitgebreid aan bod.

In mijn boek heb ik vervolgens een overzicht gegeven van de door Rembrandt in de aanvraag genoemde schuldeisers (namen, bedragen, rentebepalingen), maar ook van de namen en achtergronden van andere personen, met de vraag of zij wellicht ook schuldeisers waren.³² Ik heb aan de hand van diverse

23 P. Crenshaw, *Rembrandt's Bankruptcy. The Artist, His Patrons and the Art Market in Seventeenth-Century Netherlands*, Cambridge University Press 2006. Het boek lijkt grotendeels gebaseerd te zijn op zijn gelijknamige dissertatie (New York University, 2000).

24 M. Bosman, *Rembrandts plan. De ware geschiedenis van zijn faillissement*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2019. Over de rechtshistorische betekenis van deze publicatie, zie de boekbespreking van K. Cappon in *Pro Memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* (22) 2020, p. 223 e.v. Zie over het onderwerp ook C.M. in 't Veld, *Rembrandts boedelafstand: een institutionele en politieke benadering*, *Pro Memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* (21) 2019, p. 72 ff.

25 Zuid-Afrikaans onderzoek is van belang voor het beter kennen van het Hollandse insolventierecht uit de zeventiende eeuw, zie W. de Villiers, *Die ou-Hollandse insolvensiereg en die eerste vaste insolventiereg van de Kaap de goede Hoop*, Groningen: B.J. Wolters 1923; M. Roestoff, 'N kritiese evaluasie van skuldverlichtingsmaatreëls vir individue in die Suid-Afrikaanse insolventiereg (diss. Pretoria), 2002; R. Evans, *A Critical Analysis of Problem Areas in Respect of Assets of Insolvent Estates of Individuals* (diss. Pretoria), 2008.

26 Zie over de sociaaleconomische betekenis van de Desolate Boedelskamer ook de recente dissertatie van M. den Hollander, *Stay of Execution: Institutions and Insolvency Legislation in Amsterdam, 1578-1700* (diss. Tilburg), 2021. Zie (in open access) <https://research.tilburguniversity.edu/en/persons/maurits-den-hollander>.

27 Voor achtergronden recent J.B.A. Jansen, *De geschiedenis van de curator*, *TvI* 2021/22.

28 Zie N. de Roever, *De Amsterdamsche Weeskamer* (diss. Utrecht), 1878.

29 Verder uitgewerkt in *Wessels* 2021, p. 185 e.v.

30 Zie *Wessels* 2021, p. 188 e.v.

31 Zie ook W. Druwé, *Dignity and Cessio Bonorum in Early-Modern Dutch Learned Legal Literature* (Research Paper Series Max Planck Institute for European Legal History, No. 2016-06), 2016.

32 Zie *Wessels* 2021, p. 203 e.v.

kunsthistorische overzichten die er bestaan een overzicht gemaakt van Rembrandts inventaris in het huis in de Breestraat. De inventarislijst (negentien pagina's met 363 items) was in juli 1656 door Frans Bruijning, secretaris van de Desolate Boedelskamer, opgesteld. Voor kunsthistorici is deze lijst een werkelijk fantastische schatkamer, verspreid over zo'n dertien kamers en andere ruimtes in het huis. Verder³³ werk ik uit of deze inventaris c.q. boedelbeschrijving al Rembrandts activa omvatte. Daarbij is het ook noodzakelijk de vraag te stellen naar de territoriale reikwijdte van de jurisdictie ('rechtsmacht') van de Desolate Boedelskamer. Duidelijk is dat de boedelbeschrijving bijvoorbeeld geen etsplaten bevat, slechts 22 boeken vermeldt,³⁴ en in ieder geval niet (mogelijk) openstaande vorderingen van Rembrandt zelf aangeeft.

Een interessante vraag is natuurlijk ook waarom Rembrandt het verzoek tot boedelafstand indiende op een moment dat er geen documenten bestaan die erop wijzen dat een of meer van de in de aanvraag genoemde schuldeisers hun vorderingen wilden innen. De historicus Bosman is stellig in zijn opvatting dat het Rembrandts plan was om een nabestaandenregeling (voor levenspartner Hendrickje en hun jonge kind Cornelia) te treffen.³⁵ Bosman draagt echter geen feiten aan die op enig 'plan' duiden. Had Rembrandt gehoord dat schuldeisers een verzoek om zijn faillissement te verkrijgen aan het voorbereiden waren? Meende hij met een boedelafstand, wat een procedure voor kleine ondernemers was, zijn schulden te kunnen saneren? Het is wellicht onbevredigend, maar bij gebreke aan voldoende en ondubbelzinnige schriftelijke stukken kan de vraag gewoon niet met enige zekerheid worden beantwoord.

6.2 Een zeventiende-eeuws wettelijk zekerheidsrecht

De casus is geen gemakkelijke. De met de *cessio bonorum* gemoeide boedel uit 1656 omvat mede Rembrandts deel van de ongedeelde nalatenschap van Saskia, die al in 1642 was overleden. Ten aanzien van die nalatenschap heeft de minderjarige Titus een specifieke positie. In Amsterdam gold dat als de voogdij van een minderjarige niet bij testament was geregeld, de commissarissen van de Weeskamer daarin konden voorzien. Titus kreeg dus een voogd. Dat geschiedde op basis van een Ordonnantie van bijna honderd jaar oud, uit 1563. Deze heb ik uitgewerkt, inclusief de rol van de Weeskamer, die zich zeer specifiek richtte op het vermogen van een wees en de taken van de aangestelde voogd.³⁶ Na de dood van zijn voorganger was

de voogd van Titus vanaf 1658 Louis Crayers.³⁷ Hij gaat aan de slag om de samenstelling en de waarde van Titus' aandeel in zijn moeder Saskia's erfenis te bepalen. Crayers liet een tiental verklaringen van verschillende personen opstellen, die hun mening gaven en verklaarden over de eigendom en de waarde van bepaalde activa. De betrouwbaarheid van deze verklaringen over een situatie van meer dan vijftien jaar terug is – voor zover na te gaan – niet aan de orde gesteld. Zij geven in ieder geval interessante inzichten in de betrokken persoonlijke relaties, het dagelijkse gekibbel over goederen van een bepaalde waarde,³⁸ en een inkijk in enkele van Rembrandts professionele activiteiten en ruzies.

Een andere taak van een voogd was het beschermen van de positie van het kind als bepaalde gelden aan de insolvente boedel, waaronder het (onverdeelde) deel van Titus' erfdeel, zouden worden onttrokken. Ter behartiging en verdediging van de belangen van Titus was Crayers – in huidige termen in conventie en in reconventie – verwickeld in een gerechtelijke procedure, die eindigde met een uitspraak van de hoogste rechtbank van de provincie Holland. In de kern betrof het de juridische strijd met een van Rembrandts concurrente schuldeisers, Van Hertsbeek. Het conflict vloeide voort uit het verzoek van Crayers, gedaan in 1658 aan de Desolate Boedelskamer, tot een verbod van het doen van betalingen aan Van Hertsbeek uit gelden die de kamer ontving wegens de verkoop van activa van Rembrandt. Van Hertsbeek ontving echter van de Boedelskamer een bedrag van 4.200 gulden (gelijk aan de nominale waarde van een aan Rembrandt geleend bedrag + 5% rente, een concurrente vordering), uitbetaald door de kamer, nadat Van Hertsbeek een verplichte borgtocht ('cautio de restituendo') had gegeven voor het geval er iemand zou verschijnen met een beter recht. De procedurele verwickelingen in drie instanties zijn vrij gedetailleerd uiteengezet. In een uitspraak van 1662 van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland wordt beslist dat het buiten twijfel staat dat Titus na Saskia's overlijden de helft van de waarde van de nalatenschap kon opeisen (waarde 20.375 gulden). Ook werd geoordeeld dat Titus, om te ontvangen wat hem toekwam, recht had op de goederen uit de boedel van zijn vader. Dit recht was een 'legaal hypotheek' en daarom kon Titus dit recht uitoefenen op de bezittingen en activa van zijn vader vóór alle vorderingen van andere schuldeisers die geen ouder of beter recht hadden. Deze hypotheek van rechtswege, reeds gevestigd bij overlijden van zijn moeder in 1642 en dus reeds meer dan twintig jaar bestaand, is in cassatie onaantastbaar, oordeelde uiteindelijk

33 Zie Wessels 2021, p. 208 e.v.

34 In het licht van het toen omvangrijke boekenbezit onder de Hollandse bevolking vinden Pettegree en Der Weduwen dit lage aantal een teken van Rembrandts armoede op dat ogenblik, zie A. Pettegree & A. der Weduwen, *The Bookshop of the World. Making and Trading Books in the Dutch Golden Age*, New Haven/Londen: Yale University Press 2019. Zijn meer kostbare (soms met goud beslagen) boeken wellicht buiten de boedelbeschrijving gebleven?

35 Bosman 2019, p. 17 e.v.

36 Zie Wessels 2021, p. 213 e.v. Leerzaam is ook de wijze waarop in 'Nieuw Amsterdam', naar het voorbeeld van zijn 'moederstad', de Weeskamer in het huidige New York werd opgezet. Zie A. van Zwieten, *The Orphan Chamber of New Amsterdam, The William and Mary Quarterly* (53) 1996, afl. 2, p. 319 e.v.

37 Een 'pitbull lawyer', schrijft Bikker 2019, p. 180, zonder voor deze aanduiding enig bewijs aan te voeren.

38 In 1659 verklaren twee van de musketiers ('tot sestien in het getall') die in de Nachtwacht zijn afgebeeld '(...) dat het ijder van hen, nae de geheugnisse, die de attestant dear noch aff heeft, (...) wel heeft gekost dooreen de somme van hondert guldens, d'een wat meer en d'ander wat minder, nae de plaets, die sij daer in hadden'.

het Hof van Holland in 1665. Met tegenzin betaalde Van Hertsbeek terug. Daarmee was de zaak gesloten.³⁹

6.3 Verhaalsbenadeling

Ten slotte bespreek ik in deze korte bijdrage de vraag die in de literatuur vaak wordt gesteld: benadeelde Rembrandt zijn schuldeisers? Deze vraag betreft een situatie die zich enkele weken vóór de aanvraag aangaande de *cessio bonorum* heeft voorgedaan. Rembrandt was in algehele gemeenschap van goederen gehuwd met Saskia. Na haar overlijden in 1642 zijn Rembrandt en de acht maanden oude Titus erfgenaam van haar nalatenschap. Enkele weken vóórdat Rembrandt in juli 1656 de *cessio bonorum* aanvroeg, vindt een handeling plaats ten overstaan van de Weeskamer en aldaar opgetekend in het Inbrenregister:

‘Den 17. May 1656 heeft Rembrant van Rhijn, schilder bewesen sijnen soone Titus, out 15 jaer daer moeder af was Saskia Uylenburch, voor sijn moeders erf[enisse] een huijs ende erf, staende ende gelegen op de Antony breestraet, vrij sonder eenige belastinge (...).’⁴⁰

Er staat: Rembrandt ‘heeft (...) *bewesen*’ (curs. BW). Wat wordt hier bedoeld? Is sprake van een ‘eigendomsoverdracht’ aan Titus, die in 1656 rond 15 jaar is en nog minderjarig, en zo ja, was dit nadelig voor de schuldeisers van Rembrandt? Bijna zonder uitzondering wordt in de kunsthistorische literatuur uitgegaan van een overdracht van eigendom aan Titus.

I beg to differ. Ik werk in mijn onderzoek vrij gedetailleerd de interpretatie van deze formulering (‘heeft bewesen’) uit. De term ‘bewesen’ in deze context komt al zo’n twee eeuwen niet meer in de Nederlandse rechtstaal voor. Ik vond voor de periode van toen vijf mogelijke betekenissen voor het werkwoord ‘bewijzen’ in de context van deze zaak. Deze zijn:

1. een administratieve inschrijving van Rembrandts eigendom in de registers van de Weeskamer;
2. een tenaamstelling op naam van Titus daarin;
3. het verstrekken van een vorm van een belofte zijn schuld jegens Titus op basis van Saskia’s testament na te komen;⁴¹

³⁹ Wettelijke zekerheidsrechten bestaan niet onder het burgerlijk recht van 1838 en in het huidige recht – voor zover ik weet – alleen in art. 3:259 lid 2 BW, een wettelijk zekerheidsrecht (pandrecht) voor een certificaathouder op de desbetreffende aandelen. De redacteuren van MvV die deze bijdrage in concept lazen, wierpen ook nog als mogelijke voorbeelden van wettelijke zekerheden op art. 7:53 lid 2 tweede en derde zin BW (een substitutiepandrecht op het als gevolg van de uitoefening van het recht van gebruik of verkoop door de FZO-pandhouder verkregene) en de variant gelegen in art. 3:246 lid 5 BW (bij inning door de pandhouder komt het pandrecht waarmee de vordering is bezwaard op het geïnde te rusten). Over wettelijke zekerheidsrechten, zie V.J. van Hoof, *Generale zekerheidsrechten in rechtshistorisch perspectief* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2015.

⁴⁰ Nader uitgewerkt in Wessels 2021, p. 174 e.v.

⁴¹ Dit is de opvatting van In ’t Veld 2019, p. 72 ff. In overeenstemmende zin D. de Ruyscher & C. in ’t Veld, *Rembrandt’s Insolvency: The Artist As Legal Actor*, *Oud Holland, Journal for Art of the Low Countries* (134) 2021, afl. 1, p. 9. e.v.

4. het uiten van een voorwaardelijke toedeling op basis van erfrecht; en
5. een eigendomsoverdracht.

Zoals gezegd is dit laatste de heersende opvatting onder kunsthistorici. Volgens mij gaat het om de vierde betekenis, die tot uitdrukking kan komen in een tenaamstelling (ad 2): wanneer een minderjarig kind betrokken was bij een erfenis, moest de langstlevende ouder een verdeling van de gezamenlijke nalatenschap doen vaststellen voor de Weeskamer. Het ‘bewesen’ zou dus kunnen duiden op een (voorwaardelijke) verdeling van het nalatenschapsdeel van de gezamenlijke huwelijksgoederen (scheiding en deling). Dit deel zou het huis kunnen zijn tegenover het andere deel dat voor Rembrandt resteert: zijn kunst en zijn kunstbedrijf. Het gevolg van deze opvatting is dat Rembrandt de volledige juridische eigendom en bezit (macht) van de onverdeelde boedel, waaronder het huis, bleef behouden.

Waarom deed Rembrandt zoals hij deed? De feiten zijn onzeker en schriftelijke stukken schier afwezig. Zou het ermee te maken kunnen hebben dat ‘bewijzen’ een noodzakelijke voorwaarde was om te kunnen hertrouwen? Hij woonde ongehuwd samen met Hendrickje Stoffels en zij hadden samen een kind, Cornelia (het ‘halve susterken’ van Titus), die toen ongeveer 4 jaar oud was. Speculaties kunnen er ook toe leiden te stellen dat Rembrandt bepaalde belastingen wilde ontwijken of aan de Friese familie van zijn overleden echtgenote Saskia Uylenburgh wilde aantonen dat hij vastbesloten was de Nederlandse rechtsregels te volgen.

Zoals aangegeven was het volgens Bosman Rembrandts plan om een nabestaandenregeling (voor levenspartner Hendrickje en hun jonge kind Cornelia) te treffen. Om te slagen is zijn kernargument dat Rembrandt het huis buiten een faillissement dat hij zelf had gepland, wilde houden. Zoals uit het voorgaande volgt, zou dit alleen mogelijk zijn bij een daadwerkelijke vervreemding. Bosman slaagt er mijns inziens niet in dit laatste te bewijzen.⁴²

Was Rembrandts actie nadelig voor zijn schuldeisers? Crenshaw stelt dat Rembrandts eigendomsoverdracht (‘(...) transferring of title of his house to his son’) een handeling was die paste ‘(...) within the law at the time he did it’.⁴³ Crenshaw stelt verder dat slechts twee weken na ‘Rembrandt’s manoeuvre with the Weeskamer’, waarbij Rembrandt ‘(...) clearly attempted to escape his obligations to his creditors’ een ‘(...) new law was passed in Amsterdam’, die ‘(...) was amended shortly after he applied for *cessio bonorum*’. In zijn opvatting: ‘These new regulations prevented citizens from bringing goods to the

⁴² Bosman 2019, p. 47 e.v. Ook Cappon 2020, p. 225, meent dat ‘bewezen’ geen vervreemding behelst. Hij beveelt een meer gedegen archiefonderzoek aangaande de term ‘bewesen’ aan. De verwachting die wordt opgevoerd door Bosmans boek, met als ondertitel ‘De ware geschiedenis van zijn faillissement’, wordt naar mijn mening niet waargemaakt.

⁴³ Crenshaw 2006, p. 81.

Weeskamer and assigning them to their children prior to declaring bankruptcy.⁴⁴

In mijn boek heb ik deze interpretatie beargumenteerd verworpen. Zij steunt wederom op de onjuiste veronderstelling dat de eigendom van het huis op Titus is overgegaan. De ‘new regulations’, waarop Crenshaw doelt, is een ‘keur’ van de stad Amsterdam. Deze moest op moment van Rembrandts handelen nog in werking treden. Crenshaws uitleg steunt bovendien op een verkeerde lezing van de tekst van deze keur. De keur heeft niet betrekking op overdrachtshandelingen, maar op verdelingshandelingen. De regeling in de keur heeft betrekking op het geval waarin de gehele nalatenschap toebehoort aan de langstlevende ouder en deze ouder daarvoor aan de kinderen een geldsom betaalt, een uitkoopsom (‘(...) by forme van uitkoop, namelijk, dat de langstlevende blijft zitten in den geheelen Boedel alleen, mits (...)’). In dat geval zou het kind als erfgenaam volledig verbonden zijn gebleven jegens de schuldeisers van de nalatenschap. De keur ziet niet op de situatie waarin wordt gehandeld door middel van verdeling van de gemeenschappelijke goederen (‘(...) niet bij schiftinge en scheidende der goederen zelfs’).

7 Oprichting van een compagnie

Een laatste vermogensrechtelijk punt uit Rembrandts leven dat ik kort aanstip, heeft betrekking op het ondernemingsrecht van die dagen. In 1660, met terugwerkende kracht tot 1658, richtten Rembrandts levenspartner Hendrickje en Titus een kunsthandel (‘compagnie’) op. De notaris schrijft:

‘Den 15 December 1660 compareerden Titus (van Rhijn), geassisteerd met Rembrandt van Rhijn, sijn (vader ter) eenre, en Hendrickje Stoffels meerderjarigh, voor soo veel (noodig met) haer gecoosen vooght ten desen geassisteerd ter andere sijde en verclaerden overeengekomen ende verdraghen te sijn over seeckere compagnie en handel van schilderijen, papiere kunst, kooper- en houtsnede, item drucken van deselve, rariteyten en alle ap- en dependentien van dien, als sijlieden met malcanderen voor langer als twee jaren hebben aengevangen en vervolgens noch wilden continueeren tot soo lange toe als de voorsz. Rembrandt van Rhijn int leven sal wesen, en noch ses jaren daer naer, en dat op de volgende conditien (...).⁴⁵

Na een schets van het zeventiende-eeuwse vennootschapsrecht in Nederland⁴⁶ analyseer ik de overeenkomst om dit bedrijf op te richten en de bepalingen ervan. Formeel een derde partij bij de overeenkomst kreeg Rembrandt een bepaalde vrij sterke positie in deze overeenkomst. In dat kader worden enkele bepalingen uitgewerkt, waaronder de partijen die de overeen-

komst aangingen zelf, de duur van het contract, de ‘kapitaal’-inbreng en de overeengekomen terugwerkende kracht. De centrale vraag naar de grondgedachte achter de overeenkomst en het doel van dit bedrijf van Hendrickje en Titus wordt in mijn boek ook besproken. Was een ‘compagnie’ nodig omdat het Sint-Lucasgilde voormalige insolventen niet toestond op de Amsterdamse markt te opereren? Werd beoogd schuldeisers (nieuwe en ook na de *cessio bonorum* onvoldaan gebleven schuldeisers) om de tuin te leiden? Was het bedrijf – *avant la lettre* – een ‘doorstart’, dat wil zeggen een bedrijf ontstaan uit de financiële teloorgang van Rembrandts eenmanszaak, opgezet om naadloos handel te drijven met professionele activiteiten vergelijkbaar met die in zijn voormalige bedrijf? Dat laatste wellicht in wezen, maar niet in vorm. Het omzeilen van schuldeisers kan met een enkele overeenkomst, laat staan een waarbij de debiteur (Rembrandt) zelf geen partij is, niet worden bereikt. Ook kan een vorm van een personenvennootschap niet met terugwerkende kracht (van méér dan twee jaar) ingaan. Er zij nogmaals op gewezen dat er te weinig feiten en omstandigheden uit het dagelijkse actieve kunstenaarsleven van Rembrandt beschikbaar zijn om te kunnen concluderen dat de bewoordingen van het document hoe dan ook werden nageleefd – in het voordeel dan wel in het nadeel van partijen dan wel van Rembrandt.

8 Slotobservatie

Tot zover een optekening van enkele vermogensrechtelijke kwesties uit Rembrandts kleurrijke leven. De opzet van mijn studie was om de leemten in de ((kunst)historische) literatuur over Rembrandts juridische en financiële leven op te vullen en, meer algemeen, vanuit mijn kennis van het algemeen burgerlijk recht en handels- en insolventierecht eraan bij te dragen bestaande opvattingen over Rembrandts financiële problemen weer te geven, daaraan ten grondslag liggende rechtsregels te interpreteren en, indien dat van toepassing is, bestaande opvattingen te heroverwegen. Wat me na de publicatie van het boek vooral is opgevallen, is de vaak gestelde vraag: ‘En, heb je nog wat nieuws gevonden?’ Rembrandt roept bij velen vaak emotionele reacties en (op weinig gebaseerde) oordelen en inzichten op, zelfs bij juristen. De vraag naar ‘een vondst’ is onbegrijpelijk. Een jurist is geen archeoloog. Inderdaad lijkt de ‘vondst’ de ultieme maatstaf onder kunsthistorici. Maar bij juristen gaat het er toch om een oordeel te vormen op basis van de feiten, deze in context te plaatsen, en deze te duiden tegen de achtergrond van de situatie waarin zij zich voordoen. Op deze wijze kun je beargumenteerd tot een andere lezing komen dan de meest gangbare. Op diverse punten kom ik inderdaad tot eigen zienswijzen. Deze zouden wellicht ook kunnen bijdragen aan een andere kunsthistorische kijk op het (be-)roeps)leven van deze wereldberoemde artiest.⁴⁷

⁴⁴ Crenshaw 2006, p. 68.

⁴⁵ Zie Wessels 2021, p. 251 e.v.

⁴⁶ Voor achtergronden zie H.M. Punt, *Het vennootschapsrecht van Holland. Het vennootschapsrecht van Holland, Zeeland en West-Friesland in de rechtspraak van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland* (diss. Leiden), 2010.

⁴⁷ Ik zal periodiek over nieuwe ontwikkelingen rond het onderwerp van mijn boek berichten op <https://bobwessels.nl/tag/rembrandt/>.